

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Светла Пенева Коева, професор в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към Българската академия на науките,
на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“
в областта на висше образование: 2. Хуманитарни науки,
професионално направление: 2.1. Филология (Съвременен български език)

Автор на дисертационния труд: доц. д-р Петя Николова Бъркалова
Тема на дисертационния труд: „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“

1. Общо представяне на процедурата и на получените за рецензиране материали

Със заповед № Р33-4964 от 13.10.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури във връзка с процедурата за защита на дисертационния труд на тема „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ от доц. д-р Петя Николова Бъркалова към Катедрата по български език на Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в областта на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление: 2.1. Филология (Съвременен български език).

Представеният от доц. д-р Петя Николова Бъркалова комплект материали е в съответствие с чл. 45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и включва следните документи: молба до Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за разкриване на процедура за защита на дисертационен труд; автобиография; копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“; протокол от катедрения съвет за предварително обсъждане на дисертационния труд и откриване на процедурата за защита; дисертационен труд; автореферат; списък на научните публикации по темата на дисертацията; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на минималните национални изисквания. Доц. П. Бъркалова е приложила 12 публикации по темата на дисертацията.

2. Кратки биографични данни

Доц. д-р П. Бъркалова е свързала житейския и творческия си път с Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“: последователно от 1981 година е асистент по съвременен български език, старши асистент, главен асистент и доцент по синтаксис на съвременния български книжовен език. Води дългогодишни лекционни курсове по синтаксис на съвременния български език и по история на новобългарския книжовен език за бакалаври, преподава на магистри, била е преподавател по български език, литература и култура в Карловия университет, Прага, и в Болонския университет, Форли. Организатор е на редица научни форуми, съставител и редактор е на пет сборника с научни трудове. Участник е в редица международни научни проекти. Носител е на колективна награда за изпълнение на научен проект и на индивидуална награда за принос към популяризирането на българската култура.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Дисертационният труд „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ предлага разностранно и широкообхватно проучване на

синтактичната традиция от древността до края на двадесети век, макар че са наложени ограничения по отношение на някои периоди, трудове и тематични области. Фокусът на изследователския интерес е насочен към откриването на „корените на граматичното знание“ (част от заглавието на първата част на труда) и генезиса на дефинирането на изречението в българския синтаксис. Българските граматики от Възраждането до наши дни са били обект на изследване и сравнение на много учени, но досега не ни е познато такова мащабно изследване, което да е посветено на „конструирането на българската синтактична традиция“ (стр. 7). Изпълнението на очертаната задача може да се осъществи само в сериозно научно изследване, в което аналитично и компетентно се предлагат хипотези, анализи, сравнения и обобщения. Задачата на авторката не е била лесна: от една страна, броят на изследваните учебници, ръководства и трудове по (българска) граматика (и в частност по синтаксис) е голям, тяхното съдържание е разнообразно и в някои случаи неравносложно или трудно съпоставимо както по отношение на обхвата, така и по отношение на систематичността и теоретичната значимост, от друга страна, авторката е трябвало да намери своето оригинално място сред всички описателни и сравнителни изследвания на граматиките от последните 150 години (в което, без съмнение, е успяла).

Целта на изследването: „да се постигне по-дълбоко разбиране за историята и философията на науката за изречението“ (стр. 7), е не само оригинална и актуална, тя е важна за постигането на адекватно синтактично описание, в което е очертана синтактичната граматическа хронология и еволюцията на синтактичното познание. Подкрепяме направеното заключение, че „цялостното проучване съдържа аргументи в подкрепа на тезата, че българската синтактична традиция държи ключа към философията и историята на българското езикознание“ (стр. 7), не защото има „по-важни“ дялове от езикознанието, а защото разбирането, анализът и описанието на достатъчно високо езиково равнище предполага разбирането, анализа и описанието на останалите равнища.

4. Познаване на проблема

Доц. д-р П. Бъркалова е един от най-добрите специалисти по синтаксис на съвременния български език и по история на българския книжовен език (в частност на синтактичния компонент от тази история). Публикации на авторката по разглежданата проблематика свидетелстват, че компетентното познание е натрупвано системно и с надграждане в продължение на години. Дисертационният труд в целостта си показва, че представените граматични (както и изцяло синтактични трудове) се познават отлично, отразени са с нужната детайлност и сравнителна оценка. Представената библиография е значителна (тъй като библиографските единици не са номерирани, по броя на страниците съдим, че съдържа около 260 заглавия на научни трудове и точно 66 граматики).

5. Методика на изследването

В разглеждания труд се съчетават методи на емпирично изследване: наблюдение, сравнение, описание в диахронен и синхронен план, и методи на теоретичното описание: анализ, формално представяне и лингвистично моделиране. Прилагат се и интердисциплинарни методи на изследване. Фактите са систематизирани в графики, фигури и таблици. Това позволява, от една страна, важни части от текста да бъдат отделени и върху тях да се обърне специално внимание, а от друга страна, да се предложи директна съпоставка и систематизиране. Избраните методи на изследването според нас не са случайни, те показват дълбокото осмисляне на поставената основна цел и на допълнителните цели, както и на задачите за тяхното изпълнение, за да се постигнат засвидетелстваните резултати. Може да се

каже, че комбинирането на разнообразни методи на изследване е продиктувано от многобройните въпроси, на които се търси и намира отговор в дисертационния труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от три части (Първа част има четири глави, Втора – три, а Трета – две), списък на използваната литература и пет приложения, които са разгърнати в общо 277 страници.

Първа част на дисертационния труд, озаглавена „За корените на граматическото знание в търсене на генезиса и проявите на синтактичния елемент“, е посветена на антични граматика на гръцки и на латински език, както и на граматичното знание в старобългарския и среднобългарския период“. Своеобразен увод на цялата дисертация е Първа глава на Първа част, в която авторката представя в хронологичен план някои от най-старите филологически творби (старогръцки и латински), които са останали до наши дни, като се присъединява към заключението, че синтаксисът, като цяло, остава „черна дупка“ в античните граматика (Суигърс, Уотърс). По-точно казано, в античната граматическа традиция се наблюдава отсъствие на систематично описание на компоненти на синтаксиса.

Доц. д-р П. Бъркалова разглежда граматиката в старобългарския период като мост между грамотността и книжовността (между азбуката и книжнината). Както е известно, не са засвидетелствани граматика на старобългарския език от тогавашната епоха, по тази причина авторката търси следите от „скрит“ синтаксис, които са очертани в богатата медиавистична литература – преводна и оригинална. Поставянето на въпроса дали Константин-Кирил Философ е написал граматика, е не само предизвикателство, неговият отговор (докато не бъдат намерени доказателства, свидетелстващи какво са учили „азбукарчетата“ (стр. 35)) има по-скоро есеистичен и образователен характер. Освен изчерпателното и нетрадиционно препращане към различни изказвания и мнения авторката успява да предаде на читателите своето възхищение от старобългарската книжнина и старобългарските книжовници.

Проблематика, която се разглежда в Трета глава на Първа част, в някаква степен излиза извън тематиката на дисертационния труд (макар че разбираме изследователския интерес на авторката). Представя се интересна информация по различни въпроси и се предлагат интердисциплинарни паралели. Отново обаче се поставят задачи, които трудно могат да бъдат решени в рамките на научно изследване, най-малкото поради факта, че за ритмо-интонационните контури на език, за който няма звукови паметници, може да се съди само по границите на фразите и изреченията, което не (винаги) е достатъчно.

Четвърта глава се съсредоточава върху граматичното знание през Средновековието, като се отбелязва разминаването между прости народния език и езика на книжовните паметници. Направен е изчерпателен преглед на езиковедските проучвания върху синтаксиса на говоримия и на книжовния български език през средновековната епоха (аналогично на предложения преглед за старобългарската епоха).

Отново се налага заключението, че не са засвидетелствани граматически описания, а се изследва т. нар. практически „филологизъм“ (употребата на едни или други синтактични структури в книжнината). Подробно са разгледани делото на Патриарх Евтимий, творбата „Сказание за буквите“ на Константин Костенечки и съдържанието на творбата „Осемте части на речта“ (кратко популярно заглавие). Авторката прави заключението, че представената система от части на речта и техните категории представляват „понятиен и терминологичен граматически апарат, адаптиран да послужи в източноправославния славянски свят“ (стр. 110-111).

Докато в първата част на дисертационния труд се задава широк исторически и филологически контекст, във втората и третата част се проявяват компетентността, възможностите за анализ и теоретични изводи на авторката, съответно – в областта на историята на българския книжовен език и в областта на българския синтаксис.

Втората част на дисертационния труд се фокусира върху синтактичното знание през Възраждането. В Първа глава се посочва, че първите възрожденски граматичници трябва да извършат подходяща селекция на елементи от черковнославянските и гръцките граматически образци, в които са заложили античните модели и техните средновековни компилативни адаптации (стр. 118). Авторката търси елементи на синтактично описание в първите печатни църковнославянски граматичници: на Лаврентий Зизаний, Мелетий Смотрицки и Аврам Мразович. Описанието е изчерпателно, върху някои елементи вниманието на читателя се фокусира за първи път. Оригинално решение е да се използват формални записи (присъщи на съвременния формален синтаксис) на приведените в граматиките структури и примери за тях с цел да се извлекат данни за основните правила за съчетаемост, които граматиката описва и/или предписва (стр. 136). По отношение на черковнославянските граматичници доц. д-р П. Бъркалова прави заключението, че те представят предимно падежните изисквания и представляват упътвания за правилно писане и четене (стр. 141).

Втора глава от Втора част е посветена на граматиката на Юрий Венелин „Граматика на днешното българско наречие“. Граматиката е представена обстойно, на необходимите места – в съпоставка с други граматичници, както и с помощта на въведените формални означения, чрез които се посочват приликите и разликите на представените синтактични структури (което пък от своя страна позволява още по-ясно да се види точната синтактична систематизация, представена от Юрий Венелин). Доц. д-р П. Бъркалова обръща внимание и на факта, че Ю. Венелин очертава план за съпоставителен френско-български синтаксис на глаголните конструкции (стр. 153). Представянето на граматиката е пълно и аналитично, но все пак могат да се направят препратки и към други български изследователи, които са изследвали проблематиката: Боян Вълчев, Владко Мурдаров.

В Трета глава на Втора част, озаглавена „Синтактичното знание във възрожденските граматичници“ се разглеждат „Българска граматика“ на Неофит Рилски и „Първичка българска граматика“ на Иван Богоров. В Граматиката на Неофит Рилски не присъства синтактична част, но доц. П. Бъркалова открива при внимателен прочит имплицитен синтаксис в учебната програма на Неофит Рилски. По-точно, някои от взаимноучителните таблици съдържат примери, които авторката „превежда“ във формални записи, които съответстват на синтактични правила (стр. 176-177), например свързването на предлог със съществително, местоимение и наречие.

Доц. д-р П. Бъркалова определя „Първичка българска граматика“ с метафорите „млади кълнове“ на науката за изречението и първото „криво огледало“ на българския синтаксис (стр. 180). Както се посочва, в Граматиката могат да бъдат различени: дефиниция на предмета на синтаксиса, дефиниция на изречението, базовият строеж на простото изречение, дефиниции за главните части на изречението, опит за класификация на подлога и сказуемото като прости и съставни, очертаване на съгласувателни механизми.

Трета част на дисертационния труд е посветена на българското синтактично наследство от последните 150 години и по наша преценка заема централно място в труда. Както авторката посочва, тя предлага два различни прочита на българската синтактична традиция: традиционен прочит и философски прочит. За целите на проучването разграничението в синтактичното представяне се осъществява през призмата на синтактичните дефиниции за изречение (стр. 191). Авторката представя подробна хронология по школи и направления и

изследва обстойно развитието на дефинициите за изречение. Наличието на трикомпонентна синтактична дефиниция за изречението от типа подлог – копула – предикатив в дадена граматика е факт, който е характерен за синтактиците *аристотелианци* (стр. 196). Според *картезианците* главните части на изречението са две: подлог – глаголно сказуемо. Фактически, на базата на този принцип ясно се очертават два вида дефиниции. Макар че има множество дефиниции и към двата разграничени типа (повече към първия), нито един от двата не дава добро определение за просто изречение, защото или се елиминират глаголните предикати, или именните. Дефинициите, които са разглеждат, са 65 и представляват структурирана мрежа, която обхваща последните 185 години (стр. 198). Таблица 3, която представя фрагмент от мрежата със синтактични дефиниции в хоризонтален ред (стр. 199), и Таблица 4, която представя развитието на представата за подлог в синтактичната традиция (стр. 200), имплицират, че цялостното представяне не е включено в дисертационния труд, което, ако бъде направено, несъмнено ще го обогати. Ще бъде полезно Приложение 1 „Патримониум“ да бъде допълнено с информация в липсващите полета.

Втора глава на Трета част представя българската синтактична традиция чрез еволюцията в осмислянето на нейния обект – чрез дефинициите за просто изречение и чрез представата за природата на простото и на сложното изречение. Дефинициите за изречение са декомпозирани и последователно се сравнява и анализира тяхната генерализираща част, специфицираща част и връзката между тях. Представят се и различните термини, които са използвани от различни автори като синоними или близки синоними. Интересни наблюдения се предлагат при използването на формалния запис за заместване на дефинициите. Както посочва авторката, в първите 20 граматики с раздел за синтаксис дефинициите за изречение се свеждат до една и съща структурна схема с два варианта: N сор N: *Орелът е птица*, и N сор A: *Златото не е легко* (стр. 229). Авторката първа обръща внимание на конфликта между примери и дефиниция, който не е бил забелязван и осъзнаван.

При наблюденията върху природата на изречението се прави дедуктивно построяване на формален модел за описание на избран синтактичен клас изречения (в случая безлични); ексцерпция на примери (без дефиниции) от корпуса и разполагането им в мрежова матрица; обърната хронология на записите (стр. 231). Таблица 8 представя богат илюстративен материал, който може да бъде анализиран по-подробно в текста.

В дисертационния труд е направена и връзка между образователната политика на съответното Министерство на образованието и издаването на български граматики и учебници. Подобна връзка безспорно съществува, но може би трябва да се обърне внимание на факта, че създаването на даден граматичен труд изисква време и може да отразява езикови политики от предходен период.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Рецензираният дисертационен труд предлага анализ на развитието на българската синтактична наука в максимално дълъг обхват. Като цяло трудът се отличава със задълбоченост, интердисциплинарност и приложение на новаторски идеи. Това дава основания да се заключи, че трудът ще окаже положително влияние както върху езиковедските изследвания в областта на българския синтаксис, така и на тези по история на българския книжовен език.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Доц. д-р П. Бъркалова е представила 12 научни статии, свързани с дисертационния труд, публикувани между 1994 и 2020 година. Публикациите отразяват различни етапи от

изследователската работа на доц. д-р П. Бъркалова, свързана с проблематиката на дисертационния труд. По тази причина част от тях също са интердисциплинарни, някои са в областта на историята на българския синтаксис, а други са изцяло синтактични.

9. Лично участие на автора в оценяваните научни трудове

Рецензията на дисертационен труд и всички представени от авторката публикации са резултат от лично творчество.

10. Автореферат

Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертацията, постигнатите резултати и приносите на авторката, макар че приносите не са изведени в отделна част на автореферата. Авторефератът се състои 57 страници и включва освен съкратено изложение на частите и главите на дисертационния труд списък на публикациите по темата на труда.

11. Критични забележки и препоръки

Някои критични забележки са посочени в Раздел 6. При публикуване на дисертационния труд може да се отстранят някои незначителни печатни грешки.

12. Лични впечатления

Познавам доц. д-р П. Бъркалова от студентските си години, когато тя водеше семинарните занимания по синтаксис в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. По-късно съм била нейна асистентка по синтаксис, имаме съвместни научни публикации (извън обхвата на проблематиката на рецензията на труд). Доц. д-р П. Бъркалова се отличава не само със задълбочените си познания в областта на българския синтаксис и историята на българския книжовен език, но и с творческия си ентусиазъм да изследва и прилага теоретични постановки и методи от нови научни области. Доц. д-р П. Бъркалова има съществена заслуга за налагането на парадигмата на генеративния синтаксис в българистичните езиковедски изследвания, в университетското образование, а през последните години – и в училищното образование.

13. Препоръки за бъдещо използване на резултатите, представени в дисертационния труд

Препоръчвам дисертационният труд „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ да бъде издаден като книга, за да получи по-голяма популярност и оценка в езиковедските среди. Трудът може да бъде разширен в редица направления: сравнителен анализ на описанието в граматиките от последните 150 години на частите на изречението, на дефинициите и характерните черти на видовете подчинени изречения и др., но това зависи от бъдещите творчески планове на авторката.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на доц. д-р Петя Бъркалова съдържа редица научни и научно-приложни резултати, които представляват принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за прилагане на този Закон и Правилника на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ във връзка с него. Представените материали и научните резултати, отразени в тях, напълно съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника

на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за приложение на Закона за развитие на академичния състав в Република България.

Дисертационният труд показва, че доц. д-р Петя Бъркалова притежава задълбочени теоретични знания и демонстрира качества и умения за провеждане на научни изследвания, които водят до получаването на значими научни приноси.

В заключение, убедено давам своята положителна оценка за проведеното научно изследване, представено в дисертационния труд „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ и автореферата към него, както и за постигнатите резултати и приноси и предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“ на доц. д-р Петя Николова Бъркалова в областта на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление: 2.1. Филология (Съвременен български език).

30 ноември 2020 г.

Рецензент: проф. д-р Светла Коева